

Kazimierz M. Słomczyński*

POSTAWY PRO-MERYTOKRATYCZNE A POSTULATY REDUKCJI NIERÓWNOŚCI DOCHODÓW: POLSKA NA TLE INNYCH KRAJÓW (2002-2008)

Teoretyczne argumenty i empiryczne wyniki przedstawione w tym artykule mają na celu pobudzenie dyskusji na temat akceptowalnych przez społeczeństwo zasad podziału dóbr. W ostatnich dekadach przedstawiciele filozofii politycznej – tacy jak: John Rawls (1971), Amartya Sen (1992), Ronald Dworkin (1981), Michael Walzer (1983) czy John E. Roemer (1996) – rozpatrywali specyficzne *reguły podziału*, które przynajmniej potencjalnie mogą prowadzić do dystrybucji lub redystrybucji uznanej za sprawiedliwą. Socjologowie rzadko nawiązują do tych fundamentalnych prac, a studia socjologiczne nad tym, jak ludzie oceniają różne reguły podziału prowadzone są całkiem niezależnie od analitycznych prac na ten sam temat. Artykuł ten jest próbą zbliżenia tych dwóch podejść.

Niemal wszystkie teorie sprawiedliwości społecznej wychodzą z założenia, że zasady podziału powinny uwzględniać – obok potrzeb – specyficzne zasługi¹. Wśród tych teorii poczesne miejsce zajmuje koncepcja merytokratyzmu, przynajmniej w tej wersji, według której indywidualne inwestycje, jakie jednostka ponosi w trakcie przygotowania się do pracy zawodowej są nagradzane w postaci dochodów (Boudon 1972, Halsey 1967, Husen 1974, Jonsson 1989, Saunders 1995, Krauze i Słomczyński 1985, Arrow, Bowles i Durlauf 2000, krytycznie Golthorpe 1996). *Merytokracja edukacyjna* – którą będziemy szczególnie rozważać w tym artykule – po prostu zakłada, że związek między wykształceniem wraz z jego korelatami a zarobkami jest silny, gdy inne zmienne są kontrolowane².

***Kazimierz M. Słomczyński** – prof. dr hab., zatrudniony w Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk oraz w zakładzie Metodologii Socjologii w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Naukowo zajmuje się głównie badaniem nierówności społecznych w Polsce i innych krajach europejskich oraz metodologią badań porównawczych.

¹Użyteczny przegląd teorii sprawiedliwości społecznej można znaleźć w takich pracach jak: Cohen (1986), Scherer (1992) i Miller (1991).

²Dokonana w tym rozdziale selekcja zmiennych merytokratycznych, choć wielce ograniczona, odpowiada tym charakterystykom systemu społecznego, jakie zwykle pojawiają

Czy Polacy popierają tak rozumianą merytokrację? Czy uważają, że wysokość zarobków powinna w silnym stopniu zależeć od poziomu wykształcenia, zakresu odpowiedzialności i jakości wykonywanej pracy, a nie od potrzeb związanych z utrzymywaniem rodziny, w tym dzieci? Co determinuje postawy pro-merytokratyczne? Jak owe postawy są związane z poglądami egalitarnymi, a w szczególności z postulatami redukcji nierówności dochodów przez państwo? Czy poparcie dla takich postulatów można wyjaśnić poprzez wykształcenie i dochód? Oto główne pytania stawiane w tym artykule.

Odpowiedzi na te pytania będziemy starali się udzielić w kontekście porównań międzykrajowych. Polska, od dwudziestu lat rozwijająca się pod wpływem radykalnych zmian politycznych, ekonomicznych i społecznych, jest dobrym terenem do testowania hipotez na temat poparcia – lub jego braku – dla różnych zasad podziału dóbr w społeczeństwie. Jest dobrym terenem dlatego, że zasady podziału ulegają zmianie i obywatele tego kraju są niejako zmuszeni do wyborów między różnymi opcjami. Przystosowanie się do gospodarki rynkowej oznacza konieczność przesunięcia akcentów w procesach dystrybucyjnych z rodzinnych potrzeb na indywidualne zasługi. Tak więc badanie postaw pro-merytokratycznych jest też badaniem procesów adaptacyjnych do nowych warunków. Aby takie badanie miało sens, niezbędne są *porównania międzykrajowe*, gdyż nie ma jakiejś uniwersalnej i obiektywnej metryki mierzącej stopień nasycenia takimi postawami. Ważne jest, czy – i w jakim stopniu – Polska różni się od innych krajów, przede wszystkim krajów zachodnich i post-komunistycznych, pod względem postaw pro-merytokratycznych i egalitarnych oraz ich determinant.

Tło teoretyczne

W ostatnich trzech dziesięcioleciach badacze starali się zidentyfikować determinanty postaw wobec nierówności społecznych i uwarunkowania *percepcji zasad podziału dóbr* (Alves i Rossi 1978, Jasso 1978, 1980; Jasso i Rossi 1977, Ritzman i Tomaskovic-Devey 1992, Robinson i Bell 1978, Shepelak 1989, Shepelak i Alwin 1986, Wesołowski 1981, Krauze i Słomczyński 1985, Alwin 1987). W dodatku, dokonano postępu w badaniach międzynarodowych w tym zakresie tematycznym (Mateju i Tucek 1992, Mateju i Rehakova 1992, Kelley i Evans 1993, Kluegel, Mason i Wegener 1995). Niektóre prace były szczególnie nastawione na analizę *postaw pro-merytokratycznych*

się w pracach empirycznych o merytokracji. Teoretycznie rzecz biorąc, kryteria dotyczące podziału dóbr i odpowiednie nagrody mogą uwzględniać dużo szerszy zestaw zmiennych; patrz na ten temat: Goldthorpe (1996).

(Mateju i Tucek 1992, Mateju i Rehakova 1992, Shepelak 1989).

Czy i w jakim stopniu poparcie dla zasad merytokratycznych implikuje anty-egalitaryzm, stanowi przedmiot debat (Kluegel, Mason i Wegener 1995). Choć analitycznie edukacyjna merytokracja wcale nie wymaga dużych różnic w zarobkach, wiele osób potocznie mniema, że system, w którym wykształcenie jest dominującym kryterium dystrybucji nie jest do pogodzenia z postulatami egalitarystycznymi. W artykule tym sprawdzimy, w jakim stopniu postawy pro-merytokratyczne są związane z opozycją wobec postulatów redukcji nierówności dochodów przez państwo.

W Polsce, w okresie realnego socjalizmu, merytokratyzm i egalitaryzm były ze sobą pomieszane. Z jednej strony mieliśmy do czynienia z systemem, który postulował wynagrodzenie według ilości i jakości pracy, co – przy pewnych założeniach – równało się tak zwanej „socjalistycznej merytokracji” (Wesołowski 1981). Z drugiej strony zasady podziału „równościowego” powodowały żywiołowe tendencje egalitarne. W początkowej fazie post-komunistycznej transformacji owe tendencje egalitarne okazywały się silniejsze niż tendencje merytokratyczne. W 1992 roku Polacy bardziej tolerowali rozbieżności między wykształceniem i zarobkami niż mieszkańcy krajów zachodnich (Słomczyński i Wesołowski 2001; tabela 1). W artykule tym będziemy rozważać dane zarówno z tego wczesnego okresu transformacji, jak i z okresu późniejszego – aż po 2008 rok.

Hipotezy

Pierwsza hipoteza, oparta na teorii indywidualnego interesu i racjonalnego działania przewiduje, że w Polsce – mimo ciągle chaotycznych reguł rynku pracy – *ludzie bardziej wykształceni i osiągający wyższe dochody są w większym stopniu skłonni popierać zasady merytokratyczne niż ludzie mniej wykształceni i osiągający niższe dochody*. Ze sformułowania tej hipotezy wynika, że obie zmienne niezależne – wykształcenie i dochód, a także zmienna zależna, czyli poparcie dla zasad merytokratycznych są zmiennymi co najmniej porządkowymi. W bardziej konserwatywnym teście można przyjąć, że są to zmienne interwałowe. Ponadto, zakładając, że wpływ wykształcenia i dochodów na postawy pro-merytokratyczne jest zbliżony do liniowego, w teście pierwszej hipotezy można posłużyć się analizą regresji i za kryterium odrzucenia hipotezy przyjąć brak statystycznej istotności wpływu zmiennych niezależnych na zmienną zależną. Tak też uczynimy w dalszej części tego artykułu.

Hipoteza druga ma na celu wyjaśnienie postulatów redukcji dochodów przez państwo w kontekście międzynarodowym. Hipoteza ta głosi, że nie-

zależnie od kraju – *przynajmniej w obrębie krajów europejskich – osoby, które dysponują większym kapitałem ludzkim (w postaci relatywnie wyższego wykształcenia) i kapitałem ekonomicznym (w postaci relatywnie wyższego dochodu w gospodarstwie domowym) w większym stopniu oponują redukcji dochodów przez państwo niż reszta społeczeństwa.*

Wreszcie, hipoteza trzecia dotyczy związku między postawami promerytokratycznymi a postulatami redukcji nierówności dochodów przez państwo. Według tej hipotezy, *czym większe natężenie postaw promerytokratycznych, tym silniejszy sprzeciw wobec redukcji nierówności dochodów przez państwo.* Tę hipotezę będziemy testować w oparciu o regresję liniową. Uznamy, że hipoteza ta znajduje potwierdzenie w danych, jeśli współczynnik zmiennej identyfikującej postawy pro-merytokratyczne będzie ujemny i istotny statystycznie.

Testowanie tych hipotez pozwoli nam odpowiedzieć na pytanie, czy Polska różni się od innych krajów pod względem postaw promerytokratycznych, postulatów redukcji dochodów przez państwo, a także uwarunkowań tych zmiennych psychologicznych. Odpowiemy na to pytanie koncentrując się na wybranych krajach zachodnich i post-komunistycznych. Uprzedzając prezentację wyników trzeba poczynić uwagę, że pozytywna lub negatywna odpowiedź na to pytanie zależy w dużej mierze od przyjętych kryteriów. Przypuszczenia o podobieństwie wyników w Polsce i innych krajach nie będziemy wszelako traktować jako hipotezy statystycznej, dotyczącej różnic w specyficznych współczynnikach opisujących zależności między zmiennymi. Weźmiemy pod uwagę ogólny wzór owych zależności i różnice, które mogą być istotne dla praktyki społecznej. Tak więc, w ocenie międzykrajowych podobieństw i różnic będziemy stosować kryteria raczej pragmatyczne niż statystyczne.

Źródło danych empirycznych

Dane pochodzą z „Europejskiego Sondażu Społecznego”, przeprowadzonego w 2002 i w 2008 roku („European Social Survey” 2010). Survey ten objął różne kraje, ale tutaj ograniczymy się do analizy danych z wybranych krajów Europy Zachodniej (Wielka Brytania, Szwajcaria, Szwecja, Holandia, Hiszpania, Portugalia i Grecja) i wybranych krajów post-komunistycznych (Polska, Węgry, Czechy i Słowenia). Ten wybór krajów podyktowany jest głównie dostępnością danych z obu fal, ale również właściwymi kontrastami. Wielka Brytania, Szwajcaria, Holandia reprezentują względnie ustabilizowaną gospodarkę kapitalistyczną. Hiszpania, Portugalia i Grecja są dobrym tłem porównawczym dla nowych członków Unii Europejskiej, dla których

w tym zestawie mamy – oprócz Polski – Węgry, Czechy i Słowenię. W analizach tych wzięliśmy pod uwagę wewnętrzne wagi prób poszczególnych krajów, aby zapewnić ich reprezentatywność.

Od czego zależy poparcie zasad merytokratycznych?

„Europejski Sondaż Społeczny” z 2008 roku zawiera następujące pytanie: *Duże różnice w dochodach są do przyjęcia, aby ludzie byli należycie wynagradzani za swoje zdolności i wysiłek*. Pięciopunktowa skala odpowiedzi typu Likerta przebiega od „zdecydowanie się zgadzam” do „zdecydowanie się nie zgadzam”. Przyjmujemy prostą punktację, w której 5 oznacza silne poparcie dla merytokratycznej zasady, a 1 – silne przeciwstawienie się tej zasadzie. Zarówno w Polsce, jak i innych krajach średnia arytmetyczna z tych arbitralnie nadanych punktów wskazuje na umiarkowane poparcie dla tej zasady.

Czy na postawy pro-merytokratyczne z większą siłą reprezentują ludzie bardziej wykształceni i osiągający wyższe dochody niż ludzie mniej wykształceni i osiągający niższe dochody? Pozytywna odpowiedź na to pytanie, dotycząca Polski, zawarta jest w tabeli 1. Tak więc możemy uznać, iż pierwsza hipoteza – mówiąca o pozytywnym wpływie wykształcenia i dochodu na postawy pro-merytokratyczne – ma swoje częściowe potwierdzenie w danych empirycznych. Trzeba jednak dodać, iż, aczkolwiek współczynniki są statystycznie istotne, ich wartość nie wskazuje na szczególnie silne oddziaływanie.

Tabela 1

Regresja skali poparcia dla zasad merytokratycznych
w Polsce, 2008

Zmienne	B	BS	β^a
Wykształcenie (według poziomów)	0.022	0.008	0.086
Dochód (gosodarstwa domowego)	0.044	0.010	0.131
Płeć (mężczyzna = 1)	0.096	0.047	0.052
Wiek (w latach)	-0.001	0.001	-0.026
Stała	0.156	0.144	0.068

^a) z wyjątkiem wieku, wpływ wszystkich pozostałych zmiennych jest istotny statystycznie przy $p < 0.05$. $R^2 = 0.054$.

W zbiorze „Europejskiego Sondażu Społecznego” są też dwa inne pytania, które przynajmniej pośrednio odnoszą się do postaw pro-merytokratycznych: jedno dotyczy wagi własnych zdolności i możliwości,

a drugie – wagi sukcesu i doceniania osiągnięć³. Ponieważ zmienne odpowiadające tym pytaniom są ze sobą skorelowane, a także powiązane ze zmienną użytą w tabeli 1, do wszystkich trzech zmiennych zastosowaliśmy analizę czynnikową, aby stworzyć zbiorczy konstrukt postawy pro-demokratycznej. Wagi te, odpowiednio 0,352 (wysokie dochody premiujące talent), 0,813 (zdolności ważny) i 0,785 (wysoka waga sukcesu), odzwierciedlają pomiar postaw pro-merytokratycznych. Wszystkie trzy zmienne mają ponad 46% wspólnej wariancji, przy wartości własnej macierzy współczynników korelacji równej 1,42. Nowa zbiorcza zmienna (będąca uproszczonym konstruktem) spełnia więc zwykle przyjmowane kryteria pomiaru zmiennych „ukrytych” i można ją traktować jako odzwierciedlenie dyspozycji do reakcji pro-merytokratycznych.

Biorąc pod uwagę kontekst międzynarodowy, pewne potwierdzenie słuszności hipotezy pierwszej zawiera tabela 2. Pozytywny wpływ wykształcenia i dochodu na postawy pro-merytokratyczne jest widoczny w większości krajów. Co więcej, wyniki są podobne dla 2002 i 2008 roku. Zgodnie z ustaleniami Kunovich i Słomczyńskiego (2007) kraje, które faktycznie są bardziej merytokratyczne i te, w których rozwój oświaty stoi na wyższym poziomie odznaczają się tym, że ich obywatele popierają zasady merytyzmu w większym stopniu niż te, które faktycznie są mniej merytokratyczne i te, w których rozwój oświaty stoi na niższym poziomie. Przyjmując za punkt odniesienia kraje zachodnie, w krajach post-komunistycznych postawy pro-merytokratyczne są zdecydowanie słabsze, choć oczywiście są wyjątki. Szczególnie pro-merytokratyczne są Czechy, a anty-merytokratyczna – Grecja.

Determinanty postulatów redukcji nierówności dochodów

W tabeli 3 podano proporcję osób, które w różnych krajach pozytywnie odpowiadają na pytanie, czy państwo powinno redukować nierówności dochodów. W tej samej tabeli podano także współczynniki korelacji pełnego rozkładu odpowiedzi na to pytanie z wykształceniem i dochodem gospodarstwa domowego. Ponieważ wykształcenie i dochód są ze sobą skorelowane, w dwóch następnych kolumnach umieszczono wartości standaryzowanych współczynników regresji.

³Chodzi tu o pytania dotyczące opisu różnych osób i preferencji respondentów w wyborze konkretnych rysów tych osób. Trzeba zaznaczyć, iż w zbiorze z 2002 roku były to jedyne pytania, które dotyczyły poparcia dla merytokracji. Dla tej fali zamiast analizy czynnikowej zastosowaliśmy zbiorczy indeks będący sumą wartości tych zmiennych standaryzowaną w ten sposób, iż odpowiada metryce $N(0,1)$.

Tabela 2

Postawy pro-merytokratyczne i ich determinanty: porównanie międzykrajowe,
2002 i 2008

Kraje	Średnia skali w jednostkach standardowych	Korelacja z		Wpływ netto ^a	
		wykształ.	dochodami	wykształ.	dochodów
Sondaż z 2002 roku					
Polska	-0.123	0.109*	0.086*	0.052*	0.049*
Kraje zachodnie					
Wielka Brytania	0.013	0.091*	0.150*	0.056*	0.049
Szwajcaria	0.045	0.041*	0.063*	0.059*	0.040*
Szwecja	0.325	0.205*	0.117*	0.162*	0.031
Holandia	0.087	0.156*	0.109*	0.085*	0.026
Hiszpania	0.048	0.044*	0.103*	0.103*	0.061*
Portugalia	-0.159	0.241*	0.182*	0.081*	0.033*
Grecja	-0.347	0.177*	0.131*	0.078*	0.027
Kraje post-komunistyczne					
Węgry	-0.285	0.180*	— b	0.150*	— b
Czechy	0.380	0.122*	0.190*	0.132*	0.107*
Słowenia	-0.352	0.063*	0.060*	0.025*	0.017
Sondaż z 2008 roku					
Polska	-0.052	0.196*	0.167	0.063*	0.068*
Kraje zachodnie					
Wielka Brytania	0.194	0.122*	0.146*	0.059*	0.051*
Szwajcaria	0.089	0.095*	0.134*	0.052*	0.067*
Szwecja	0.494	0.220*	0.156*	0.155*	0.035
Holandia	0.180	0.177*	0.136*	0.084*	0.100*
Hiszpania	0.390	0.196*	0.177*	0.039	-0.071*
Portugalia	0.057	0.289*	0.278*	0.049*	0.184*
Grecja	-0.553	0.186*	0.168*	0.095*	0.091*
Kraje post-komunistyczne					
Węgry	-0.017	0.260*	0.226*	0.172	0.093*
Czechy	0.207	0.247*	0.326*	0.170*	0.171*
Słowenia	-0.254	0.127*	0.101*	0.068*	0.010

^a) standaryzowane wartości współczynników regresji, w której poza wykształceniem i dochodami uwzględniono płeć i wiek.

*) $p < 0.05$

Tabela 3

Postulaty redukcji dużych różnic dochodów i ich determinanty: porównanie
międzynarodowe, 2002 i 2008

Kraje	Proporcja odpowiedzi pozytywnych	Korelacja z		Wpływ netto ^a	
		wykszał.	dochodami	wykszał.	dochodów
Sondaż z 2002 roku					
Polska	0.80	-0.220*	-0.168	-0.161*	-0.128*
Kraje zachodnie					
Wielka Brytania	0.62	-0.108*	-0.215*	-0.061*	-0.200*
Szwajcaria	0.65	-0.133*	-0.157*	-0.107*	-0.138*
Szwecja	0.69	-0.154*	-0.178*	-0.142*	-0.120*
Holandia	0.59	-0.116*	-0.176*	-0.087*	-0.071*
Hiszpania	0.80	-0.075*	-0.103*	-0.054	-0.071*
Portugalia	0.86	-0.163*	-0.257*	-0.221*	-0.204*
Grecja	0.90	-0.104*	-0.092*	-0.012	-0.066*
Kraje post-komunistyczne					
Węgry	0.84	-0.109*	-0.140*	-0.032	-0.095*
Czechy	0.52	-0.264*	-0.147*	-0.272*	-0.077*
Słowenia	0.84	-0.158*	-0.228*	-0.065*	-0.185*
Sondaż z 2008 roku					
Polska	0.75	-0.263*	-0.217*	-0.186*	-0.120*
Kraje zachodnie					
Wielka Brytania	0.58	-0.144*	-0.234*	-0.061*	-0.220*
Szwajcaria	0.67	-0.212*	-0.247*	-0.129*	-0.226*
Szwecja	0.64	-0.138*	-0.132*	-0.120*	-0.063*
Holandia	0.55	-0.144*	-0.257*	-0.038+	-0.224*
Hiszpania	0.80	-0.089*	-0.108*	-0.054	-0.071*
Portugalia	0.90	-0.071*	-0.062	-0.019	0.028
Grecja	0.92	-0.077*	-0.080*	-0.072*	-0.057*
Kraje post-komunistyczne					
Węgry	0.84	-0.086*	-0.062*	-0.058+	-0.031
Czechy	0.55	-0.239*	-0.218*	-0.142*	-0.15*
Słowenia	0.84	-0.155*	-0.187*	-0.106*	-0.143*

^a) standaryzowane wartości współczynników regresji, w której poza wykształceniem i dochodami uwzględniono płeć i wiek

*) $p < 0.05$ + $p < 0.10$

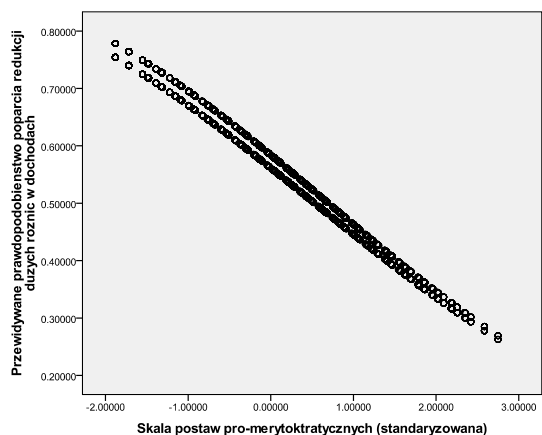
Ogólnie rzecz biorąc, pod względem częstości poparcia postulatów redukcji nierówności dochodów przez państwo, Polska w roku 2002 była podobna do dwóch krajów post-socjalistycznych uwzględnionych w próbie (Węgry i Słowenia) oraz do trzech krajów Europy Południowej (Hiszpanii, Portugalii i Grecji). We wszystkich tych krajach proporcja osób, które w różnych krajach pozytywnie odpowiadają na pytanie, czy państwo powinno redukować nierówności dochodów zawiera się w granicach 80-90%. W pozostałych krajach zachodnich odsetek ten jest znacznie niższy: w granicach 59-71%. Szczególny przypadek stanowią Czechy, gdzie ów odsetek jest niższy (52%) niż w jakimkolwiek innym kraju. Nie jest wszakże jasne, czy wynik ten nie jest spowodowany jakimś idiosynkratycznymi cechami czeskiego badania, gdyż rozkłady odpowiedzi z tego badania znacznie odbiegają od przeciętnej dla wszystkich krajów również w przypadku wielu innych pytań.

We wszystkich krajach obserwuje się *negatywny wpływ zarówno wykształcenia, jak i dochodu na poparcie postulatów redukcji nierówności dochodów przez państwo*. Im wyższe wykształcenie i im wyższe dochody, tym słabsza dążność do rozwiązań egalitarystycznych. Ta zależność objawia się i we współczynnikach korelacji, i we współczynnikach regresji – wszystkie one są zgodne co do znaku z postawioną hipotezą. Hipoteza ta mówi, że niezależnie od kraju osoby, które dysponują większym kapitałem ludzkim (w postaci relatywnie wyższego wykształcenia) i kapitałem ekonomicznym (w postaci relatywnie wyższego dochodu w gospodarstwie domowym) w większym stopniu oponują redukcji dochodów przez państwo niż reszta społeczeństwa. W niektórych przypadkach jeden ze współczynników regresji – dla wykształcenia – choć zgodny co do znaku, nie okazał się istotny statystycznie. Jednakże większość współczynników jest statystycznie istotna i daje mocną podstawę do przyjęcia testowanej hipotezy jako potwierdzonej przez dane. Dotyczy to obu fal badania: w 2002 i 2008 roku.

Postawy pro-merytokratyczne a postulaty redukcji dochodów

Wyres 1 przedstawia związek między skalą postawy pro-demokratycznej a poparciem dla redukcji dużych różnic w dochodach w Polsce w 2008 roku. Wykresy dla innych krajów wyglądają podobnie. Ustalenie, że *czym silniejsze natężenie postaw pro-merytokratycznych, tym silniejszy sprzeciw wobec redukcji nierówności dochodów przez państwo* jest ustaleniem ważnym teoretycznie i praktycznie. Teoretycznie – gdyż wzbogaca dotychczasowe debaty na temat związku merytokratyzmu i egalitaryzmu. Praktycznie – gdyż daje wskazówki do polityki społecznej, iż należy publiczności tłumaczyć związek

ki między tymi pojęciami i wskazywać, iż jedno nie musi – przynajmniej logicznie – pociągać za sobą drugiego.

Wykres 1. Przewidywane prawdopodobieństwo poparcia redukcji dużych różnic w dochodach w zależności od natężenia postawy pro-merytokracyjnej dla mężczyzn (górna linia) i kobiet (dolna linia).

Graficzna prezentacja równania $\ln(p/1-p) = 0.696 - 0.526M + 0.137G - 0.010Z$, gdzie p oznacza prawdopodobieństwo poparcia redukcji dużych różnic w dochodach, M – skalę postawy pro-merytokracyjnej, G – płeć (1 – mężczyzna, 0 – kobieta), Z – interakcję M i G , to jest $M \cdot G$. Współczynnik -0.526 jest istotny statystycznie.

Uwagi kończące

Oobecne debaty w filozofii politycznej dotyczące podstawowego pytania „kto *powinien* otrzymywać co i za co” (Rawls 1971, Sen 1992, Dworkin 1981, Walzer 1983, Roemer 1996) mają bardzo mały wpływ na badania empiryczne w socjologii stratyfikacji społecznej⁴. Oczywiście, istnieją znaczące studia nad legitymizacją nierówności społecznych, w szczególności nad ich percepcją (por.: Huber i Form 1978, Robinson i Bell 1978, Evans, Kelley i Kolosi 1992, Janicka 1993, Hochschild 1981), a także preferencjami dotyczącymi podziału dóbr (e.g., Berger, Zelditch, Anderson i Cohen 1972, Alves

⁴Oczywiście są wyjątki i pytanie „kto co powinien otrzymywać” pojawia się nawet w tytułach niektórych prac socjologicznych – por. np.: Alves i Rossi (1978). Polskie badania empiryczne nad sprawiedliwością dystrybucyjną mają długą tradycję – sięgają lat 60. ub. wieku; por. np.: Sarapata (1963), Nowak (1966), Wesołowski (1981); również Wesołowski i Krauze (1981) starali się połączyć podejście teoretyczne z empirycznym. Przykładu raportu z badań dostarcza Cichomski, Kozek, Morawski i Morawski (2001).

i Rossi 1978, Jasso 1980, Berger, Fisek, Norman i Wagner 1983, Shepelak i Alwin 1986, Alwin 1987) czy obiema sferami (e.g., Della Fave 1980, Messe i Watts 1983, Slote 1983, Kluegel i Smith 1986, Ritzman i Tomaskovic-Devey 1992, Burgoyne, Swift i Marshal 1993, Kelley i Evans 1993, Kluegel, Mason i Wegener 1995, Locklear 1998). Jednakże, odpowiedzi na centralne pytanie badań nad stratyfikacją społeczną „kto *faktycznie* otrzymuje co i za co” domagają się – już chociażby ze względu na podobieństwo formalne problemu, w którym sfera empiryczna (opisowa) występuje zamiast postulatycznej (analitycznej) – zbliżenia do analiz z zakresu filozofii politycznej (Elster 1995). Artykuł ten jest jedną z prób zachęty pójścia w tym kierunku.

Nim powiemy o związkach naszych wyników empirycznych z filozofią polityczną, najpierw warto zaznaczyć, co w tych wynikach jest nowego w stosunku do istniejącego dorobku badawczego. Hipoteza pierwsza – głosząca, że ludzie bardziej wykształceni i osiągający wyższe dochody są w większym stopniu skłonni popierać zasady merytokratyczne niż ludzie mniej wykształceni i osiągający niższe dochody – znajduje potwierdzenie w materiale empirycznym, chociaż związki są słabe, słabsze niż oczekiwano w pracach teoretycznych. Jeżeli chodzi o hipotezę drugą, po raz pierwszy zademonstrowano, że na ogół osoby, które dysponują większym kapitałem ludzkim (w postaci relatywnie wyższego wykształcenia) i kapitałem ekonomicznym (w postaci relatywnie wyższego dochodu w gospodarstwie domowym) w większym stopniu oponują redukcji dużych różnic dochodów przez państwo niż reszta społeczeństwa. Są wszakże wyjątki od tej reguły i trzeba stwierdzić, że choć negatywny wpływ wykształcenia na postulaty redukcji dochodów przez państwo wyraźnie się zaznacza, w niektórych przypadkach nie jest on istotny statystycznie. Trzeba też zaznaczyć, że chociaż negatywny związek postaw pro-merytokratycznych na postulaty redukcji nierówności dochodów przez państwo był w literaturze omawiany (Kluegel, Mason i Wegener 1995), nie był on poddawany rygorystycznej analizie w krajach post-komunistycznych XXI wieku. W Polsce – zgodnie z hipotezą trzecią – wpływ taki wyraźnie zaobserwowano; jest też on obecny w innych krajach.

Poparcie dla zasad merytokratycznych oznacza niską tolerancję wobec rozbieżności czynników statusu (Słomczyński i Wesołowski 2001; w innym ujęciu problem ten pojawia się także w takich pracach jak: Berger, Fisek, Norman i Wagner 1983 oraz: Berger, Zelditch, Anderson i Cohen 1972). Jest tak dlatego, iż merytokracja wymaga, aby związek między zasługami a nagrodami był maksymalnie ścisły, podczas gdy rozbieżność czynników statusu implikuje związek rozluźniony. W przypadku merytokracji edukacyjnej, poparcie dla takiego systemu jest równoważne z uznaniem bardzo wysokiej (maksymalnej) korelacji między wykształceniem a dochodami. Po-

siadanie wysokiego wykształcenia i niskich zarobków lub niskiego wykształcenia i wysokich zarobków – a więc znajdowanie się w sytuacji rozbieżności czynników statusu – jest sprzeczne z zasadami merytokratyzmu. Tak więc badanie postaw pro-merytokracyjnych jest również interesujące jako badanie *tolerancji wobec rozbieżności czynników statusu*.

Artykuł ten zawiera istotne implikacje dla nurtu analitycznej filozofii politycznej, w szczególności dla walzerowskiej koncepcji niezależności „sfer” podziału. Według tej koncepcji nierówności społeczne maleją, jeśli sfery podziału są niezależne, co – jak można wykazać (Słomczyński i Wesołowski 2001, Słomczyński i Wesołowski 1978, Swift 1995) – prowadzi do rozbieżności czynników statusu. Jak już zaznaczaliśmy, niskie poparcie dla zasad merytokracyjnych można interpretować jako tolerancję wobec rozbieżności czynników statusu, gdyż implikowana korelacja między wykształceniem a dochodami jest niska. Tak więc w świadomości społecznej ci, którzy mają relatywnie wyższe wykształcenie nie są lub nie powinni być nagradzani relatywnie wyższymi zarobkami. „Sfery” wykształcenia i zarobków funkcjonują niezależnie. W tym sensie wizja walzerowskiej koncepcji znajduje potwierdzenie. Trzeba przy tym zaznaczyć, że wizja ta nie jest daleka od innych koncepcji sprawiedliwości społecznej, w których rozpatruje się wiązki różnych dóbr.

Dlaczego znaczna proporcja ludzi jest anty-merytokracyjna? Dwa rodzaje wyjaśnień warto rozpatrzyć ze szczególną uwagą. Wielu ludzi może obserwować anty-merytokracyjne praktyki w społeczeństwie. Ponadto, jest prawdopodobne, że ludzie opowiadają się przeciw merytokracji i za rozwiązaniami egalitarystycznymi nie dlatego, iż negują oni konieczność ścisłego związku zarobków z wykształceniem, a dlatego, iż uważają dochody pewnych grup ludzi za zbyt niskie biorąc pod uwagę elementarne ludzkie potrzeby. Zdaniem niektórych osób redukcja nierówności dochodów przez państwo może oznaczać podniesienie dochodów najbiedniejszym i kompensację ich niedoli życiowej. Takie rozumienie może wykraczać poza układ normatywny, dominujący w danym kraju (na temat uzasadnień sprawiedliwościowych „przeciw normom” patrz: Ritzman i Tomaskovic-Devey 1992). Trzeba też zwrócić uwagę, że rozwój gospodarczy funkcjonuje jako zmienna mierząca rozwój państwa dobrobytu (Esping-Andersen 1990). W państwie dobrobytu liczą się nie tyle cechy efektywnościowe (których merytokracja jest uwięzieniem), co cechy wspólnotowe (związane z potrzebami). Przypuszczalnie więc, gdy rozwój ekonomiczny osiąga zadawalający stan, ludzie preferują zasady podziału opartego raczej na potrzebach niż na indywidualnym wysiłku.

Literatura

- ALVES W., ROSSI P. (1978), Who Should Get What? Fairness Judgments on the Distribution of Earnings, „American Journal of Sociology”, 84, s. 541-64.
- ALWIN D. F. (1987), Distributive Justice and Satisfaction with Material Well-Being, „American Sociological Review”, 52, s. 83-95.
- ARROW K., BOWLES S., DURLAUF S., (RED.) (2002), Meritocracy and Economic Inequality, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- BELL D. (1973), The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting, Basic Books, New York.
- BERGER J., FISEK M. H., NORMAN R., WAGNER D. (1983), The Formation of Reward Expectations in Status Situations, s. 127-68, [w:] Equity Theory: Psychological and Sociological Perspectives, red. D. Messick, K. Cook, Preager, New York.
- BERGER J., ZELDITCH M., ANDERSON B., COHEN B. (1972), Structural Aspects of Distributive Justice: A Status Value Formulation, s. 119-46, [w:] Sociological Theories in Progress, Vol. 2., red. J. Berger, M. Zelditch, B. Anderson, Houghton Mifflin, Boston.
- BOUDON R. (1973), Education, Opportunity and Social Inequality. Wiley.
- BURGOYNE C., MARSHALL G., SWIFT A. (1993), Inconsistency in Beliefs About Distributive Justice: A Cautionary Note, [w:] „Journal for the Theory of Social Behaviour”, 23, nr 4.
- CICHOMSKI B., KOZEK W., MORAWSKI P., MORAWSKI W. (2001), Sprawiedliwość Społeczna: Polska Lat Dziewięćdziesiątych, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- COHEN R. L., (RED.) (1986), Justice: Views from the Social Sciences, Plenum, New York.
- DELLA FAVE R. L. (1980), The Meek Shall Not Inherit the Earth: Self-Evaluation and the Legitimacy of Social Stratification, „American Sociological Review”, 45, s. 955-71.
- DWORKIN R. (1981), What is Equality? Part I: Equality of Welfare, „Philosophy and Public Affairs”, 10, s. 185-246.
- (1981), What is Equality? Part II: Equality of Resources, „Philosophy and Public Affairs” 10, s. 283-345.

- ELSTER J. (1995), *The Empirical Study of Justice*, s. 81-98, [w:] *Pluralism, Justice and Equality*, red. D. Miller and M. Walzer, Oxford University Press, Oxford.
- ESPING-ANDERSEN G. (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- EUROPEAN SOCIAL SURVEY (2003), www.europeansocialsurvey.org
- EVANS M. D. R., KELLEY J., KOLOSI T. (1992), *Images of Class, Public Perceptions in Hungary and Australia*, „*American Sociological Review*”, 57, s. 461-482.
- GOLDTHORPE J. H. (1996), *Problems of ‘Meritocracy’*, s. 125-139, [w:] *Can Education Be Equalized?*, red. R. Erikson, J. A. Jonsson, Westview, Boulder.
- HALSEY A. H. (1967), *The Sociology of Education*, s. 381-434, [w:] *Sociology: An Introduction*, red. N. J. Smelser, John Wiley & Sons, New York.
- HOCHSCHILD J. (1981), *What is Fair? American Beliefs about Distributive Justice*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
- HUBER J., FORM W. (1978), *Income and Ideology*, Free Press, New York.
- HUSEN T. (1974), *Talent, Equality, and Meritocracy*, Martinus Nijhoff, New York.
- INTERNATIONAL SOCIAL SURVEY PROGRAM: SOCIAL INEQUALITY MODULE (1992), Zentralarchiv fuer Empirische Sozialforschung, Koeln.
- JANICKA K. (1993), *Factors of Structurazation of Polish Society in the Social Consciousness at the End of the Eighties*, „*Polish Sociological Review*”, 3 (103), s. 217-231.
- JASSO G. (1980), *On the Justice of Earnings: A New Specification of the Justice Evaluation Function*, „*American Journal of Sociology*”, 83, s. 1398-1419.
- (1980), *A New Theory of Distributive Justice*, „*American Sociological Review*”, 45(1), s. 3-32.
- (1978), *On the Justice of Earnings: A New Specification of the Justice Evaluation Function*, „*American Journal of Sociology*”, 83(6), s. 1398-1419.
- JASSO G., ROSSI P. H. (1977), *Distributive Justice and Earned Income*, „*American Sociological Review*”, 42(4), s. 639-51.
- JONSSON J. O. (1989), *Towards the Merit Selective Society?* Unpublished Paper.
- LOCKLEAR S. (1998), *Meritocratic Image of Success and Its Determinants: A Comparison of Poland and Hungary, 1987-88 and 1992*, „*International Journal of Sociology*”, 28(2), s. 65-90.

- KELLEY J., EVANS M. D. R. (1993), The Legitimation of Inequality: Occupational Earnings in Nine Nations, „American Journal of Sociology”, 99, s. 75-125.
- KLUEGEL J. R., SMITH E. R. (1986), Beliefs About Inequality: American Views of What Is and Ought to Be, Aldine de Gruyter, New York.
- KLUEGEL J. R., MASON D., WEGENER B., (RED.) (1995), Social Justice and Political Change: Public Opinion in Capitalist and Post-Communist States. New York: Aldine De Gruyter.
- KRAUZE T., SŁOMCZYŃSKI K. M. (1985), How Far to Meritocracy? Empirical Tests of a Controversial Thesis, „Social Forces”, 63(3), s. 623-42.
- KUNOVICH S., SŁOMCZYŃSKI K. M. (2007), Systems of Distribution and a Sense of Equity: A Multilevel Analysis of Meritocratic Attitudes, „European Sociological Review”, 23(5), s. 649-663.
- MATEJU P., REHAKOVA B. (1992), From Unjust Equality to Just Inequality and Social Justice in Contemporary Czechoslovakia, „Sociologicky Casopis”, 28, s. 293-318.
- MATEJU P., TUCEK M. (1992), Declared Occupational Mobility and Change in the Role of Achievement Principles in Four Nations of East-Central Europe, „Sociologicky Casopis”, 28, s. 123-28.
- MESSE L., WATTS B. (1983), Complex Nature of the Sense of Fairness: Internal Standards and Social Comparison as bases for Reward Evaluations, „Journal of Personality and Social Psychology”, 45, s. 84-93.
- MILLER D. (1991), Review Article: Recent Theories of Social Justice, „British Journal of Political Science”, 21, s. 371-391.
- NOWAK S. (1966), Psychologiczne aspekty zmian struktury społecznej i ruchliwości społecznej, „Studia Socjologiczne”, 21(2), s. 75-107.
- RAWLS J. (1971), A Theory of Justice, Harvard University Press, Cambridge.
- RITZMAN R. L., TOMASKOVIC-DEVEY D. (1992), Life Chances and Support for Equality and Equity as Normative and Counternormative Distribution Rules, „Social Forces”, 70, s. 745-763.
- ROBINSON R., WENDELL B. (1978), Equality, Success and Social Justice in England and the United States, „American Sociological Review”, 34, s. 125-143.
- ROEMER J. E. (1996), Theories of Distributive Justice, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- SARAPATA A. (1963), Iustum Pretium, „Polish Sociological Bulletin”, 7, s. 21-37.

- SAUNDERS P. (1995), Might Britain Be a Meritocracy, „Sociology”, 29, s. 23-41.
- SHEPELAK N. S., ALVIN D. F. (1986), Beliefs about Inequality and Perceptions of Distributive Justice, „American Sociological Review”, 51, s. 30-46.
- SCHERER K. R., (RED.) (1992), Justice: Interdisciplinary Perspectives, Cambridge University Press, Cambridge.
- SEN A. (1992), Inequality Reexamined, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- SHEPELAK N. J. (1989), Ideological Stratification: American beliefs about Economic Justice, „Social Justice Research”, 3, s. 219-33.
- SHEPELAK N.J., ALVIN D. F. (1986), Beliefs About Inequality and Perceptions of Distributive Justice, „American Sociological Review”, 51(1), S. 30-46.
- SLOTE J. (1983), Legitimation of Structural Inequality, „American Sociological Review”, 48, s. 331-342.
- SŁOMCZYŃSKI K. M., WESOŁOWSKI W. (1978), Reduction of Social Inequalities and Status Inconsistency, s. 103-121, [w:] Social Structure-Polish Sociology 1977, red. Polish Sociological Association, Ossolineum, Wrocław.
- SŁOMCZYŃSKI K. M., WESOŁOWSKI W. (2001), Distributive Justice and Status (In)consistency: A Theoretical Debate and Empirical Evidence, „Polish Sociological Review”, 3(135), s. 299-312.
- SWIFT A. (1995), The Sociology of Complex Equality, s. 253-280, [w:] Pluralism, Justice and Equality, red. D. Miller, M. Walzer, Oxford University Press, Oxford.
- WALZER M. (1983), Spheres of Justice, Basic Books, New York.
- WESOŁOWSKI W. (1981), Stratification and Meritocratic Justice, „Research in Social Stratification and Mobility”, 1, s. 249-65.
- WESOŁOWSKI W., TADEUSZ K. (1981), Socialist society and the meritocratic Principle of Remuneration, s. 211-224, [w:] Social Inequality in Comparative Perspective, edited by G. Berreman, Academic Press, New York.

Kazimierz M. Słomczyński

**PRO-MERITOCRATIC ATTITUDES VS. POSTULATES
FOR REDUCING INCOME INEQUALITY:
POLAND VS. OTHER COUNTRIES, 2002–2008**

Abstract

Theoretical arguments and empirical results presented in the article are aimed at triggering a discussion on socially accepted rules of the division of goods. The model of education meritocracy, based on the assumption that, in the hordes entering the job market, the relation between the level of education and awards for playing professional roles (expressed through wages and prestige) is as close as allowed by distributions of analysed variables. Do the Poles support such a kind of meritocracy? Do they think that the level of wages should be strongly dependent on the level of education, the scope of responsibilities and the quality of work instead of needs related to family (including children) support? What determines pro-meritocratic attitudes? The author attempts to answer these questions in the context of inter-state comparisons. It is important whether (and to what extent) Poland differs from other countries, especially Western and post-communist states, as far as pro-meritocratic and egalitarian attitudes as well as their determinants are concerned. In conclusion, implications for the analytical trend in political philosophy are presented.